

میترائیسم : آیینی کهن در پرتو خرد و علم

دکتر بصیر کامجو

چکیده : آیین مهر یا میترائیسم یکی از کهن‌ترین باورهای مذهبی-فلسفی در تاریخ تمدن ایران و جهان به‌شمار می‌رود. این پژوهش با رویکردی عقلانی، علمی و انسان‌گرایانه به بازسازی و تحلیل محتوای آیین مهرپرستی می‌پردازد. مقاله ضمن بررسی خاستگاه تاریخی، مفاهیم کلیدی، تعامل آن با سایر ادیان از جمله زرتشتی‌گری و مسیحیت، و گسترش جغرافیایی آن، تلاش می‌کند تا سهم این آیین را در پیدایش مفاهیم متعالی انسانی چون راستی، روشنایی، عهد، محبت، بردباری و کرامت تحلیل نماید.

واژگان کلیدی : میترائیسم، مهر، آیین باستانی، ایران، عهد، خورشید، میترا، آناهیتا، عرفان ایرانی

1 - مقدمه مهرپرستی یا میترائیسم، که در سنت‌های متون غربی به عنوان "رازهای میتراس (Mysteries of Mithras)" شناخته می‌شود، یکی از برجسته‌ترین آیین‌های رازآلود دوران باستان محسوب می‌شود که پیش از زرتشت در ایران ظهور کرد و بعدها به واسطه تعاملات فرهنگی و نظامی، به اروپا انتقال یافت (1).

2 - پیشینه و خاستگاه تاریخی شواهد باستان‌شناسی و متون استوره‌ای گویای آن است که آیین مهر قدمتی حداقل 4000 ساله دارد، و به روایاتی تا 8000 سال نیز تخمین زده می‌شود (2). خاستگاه آن در میان اقوام آریایی مهاجر به فلات ایران و شبه‌قاره هند بوده است. مهر در این آیین، ایزد نور، پیمان و دادگری است، و تولد او از بانویی باکره به نام آناهیتا (ایزدبانوی آب‌ها) از جمله ارکان استوره‌شناختی آن به‌شمار می‌رود (3).

3 - مفاهیم کلیدی آیین مهر مهر به‌مثابه ایزد نور و روشنی، پیوند مستقیمی با خورشید دارد اما پرستش خورشید در این آیین نه به معنای پرستش جرم فیزیکی خورشید، بلکه بزرگداشت جوهره هستی‌بخش آن است. به همین دلیل، واژه "خورشیدپرستی" برای توصیف این آیین واژه‌ای نادقیق است (4). در این آیین، نقض عهد از بزرگ‌ترین گناهان محسوب می‌شود.

4 - نقش فلسفه و عرفان در توسعه آیین ، آیین مهر با فلسفه و خردگرایی
درهم تنیده است و حتی بر متفکران زرتشتی همچون زرتشت اسپنتمان اثر گذاشته است. بسیاری از آموزه‌های مهر، مانند راستی، خردورزی و پیمان، در دین زرتشتی جای گرفت . (5) در دوران اسلامی، نشانه‌هایی از تأثیرات مهری در اشعار مولوی، حافظ و حکمت عرفانی ایرانی مشاهده می‌شود، مانند مفهوم خرابات (خورآباد) که نماد میترایی معبد خورشید بوده است (6).

5 - گسترش جغرافیایی و برخورد تمدن‌ها با گسترش شاهنشاهی اشکانی
(اجداد تاجیکها ، پارسیها و گردها) و برخورد نظامی آریایی‌ها با رومیان، آیین مهر به اروپا انتقال یافت و در سده‌های نخست میلادی با مسیحیت رقابت داشت. بسیاری از مهرابه‌ها (پرستشگاه‌های مهری) بعدها به کلیسا تبدیل شدند و هنوز در زیر برخی کلیساهای اروپا بقایای آن‌ها پابرجاست . (7)

6 - نمادشناسی آیین مهر از نمادهای برجسته میترائیسم می‌توان به چلیپای شکسته (گردونه مهر)، شیر، خورشید، و نیلوفر آبی اشاره کرد. همچنین
سمبل‌های وابسته با آب مانند مروارید و دلفین نیز در پیوند با استوره تولد میترای از آب قرار دارند (8) .

7 - ساختار تشکیلاتی و آموزه‌های عملی مهرپرستی آیینی دارای مراتب بود؛
از جمله پله‌هایی که فرد برای رسیدن به مقام "پیر" طی می‌کرد. هر مرحله با آموزش‌هایی ویژه و تمرین‌های روانی و جسمانی همراه بود. این ساختار پسانها در تصوف و عرفان اسلامی نیز بازتاب یافت . (9)

8 - برداشت کلی :

آیین مهرپرستی یکی از تأثیرگذارترین نظام‌های فکری-مذهبی تاریخ بشر است که سهم بزرگی در پایه‌گذاری مفاهیم اخلاقی و فلسفی در تمدن‌های ایران، هند، روم و اروپا داشته است. تحلیل عقلانی و تطبیقی این آیین می‌تواند افق‌های تازه‌ای را در فهم ریشه‌های مشترک ادیان و ارزش‌های انسانی بگشاید.

- 1 - کومونت، فرانتس. «اسرار میترا»، انتشارات دوور، 1956.
- 2 - هینلز، جان آر. «اساطیر فارسی»، نیویورک: انتشارات پیتربدрик، 1990.
- 3 - بویس، مری. «زرتشتیان: باورها و اعمال مذهبی آنها»، انتشارات روتلج، 1979.
- 4 - اولانسی، دیوید. «ریشه‌های اسرار میترا»، انتشارات دانشگاه آکسفورد، 1989.
- 5 - گنولی، گاردو. «آیده ایران: مقاله‌ای در باب خاستگاه آن»، رم: انتشارات ایسمئو، 1989.
- 6 - الهی قمشه‌ای، ح. «تأملات عرفانی در شعر فارسی»، تهران: نشر نی، 2002.
- 7 - بک، راجر. «دین آیین میترا در امپراتوری روم»، انتشارات دانشگاه آکسفورد، 2006.
- 8 - کمپبل، جوزف. «نقاب‌های خدا: اساطیر غربی»، انتشارات پنگوئن، 1964.
- 9 - زانر، آر.سی. «طلوع و غروب زرتشتی‌گری»، انتشارات فینیکس، 1992.